Илјас Әфәндијев

Нағылы Нағылы Нечә олду

● ХАТИРӘ-ҺӘКАЈӘ

Шушанын гыјнын чалды, кин оду сачды, Чидды дәрин гатдан тарихим үзә. Өз ајраларым шыјрымлар ачды Бәнзәр сағалмазан јаралар үстә! Гоҗу јанмыш бәдән билмәди... Јанды һәр тәрәф, Јер алды о мәни јараламағдан, Ким торах-торпаг јарасы јер јох, Чанлар хузаит етдим, чанавар кими Өзүмә чүмдүрүб дәһшәтә галдым. Гәнбәсиз олсам да, кунаһкар кими Јаралар үстүндән јаралар алдым. Јох, мәтәмим чох, гара рәнким чох, Ајрылмаз парлајыр гараларымдан. Ким бәдәнимдә јарасы јер јох, Ким сызыр, од чыхыр јараларымдан! Јанмыш әзилдим, јахыд өјилдим, Гәрәтим—өјилмәз дар вүгарымдыр. Јаралы чахыб дәјанын мејдан Шушанын дөјүшүн өтәјинә атырым. Сон

Тофиг МАҺМУД

Шушанын гыјнын чалды, кин оду сачды,
Чидды дәрин гатдан тарихим үзә.
Өз ајраларым шыјрымлар ачды
Бәнзәр сағалмазан јаралар үстә!
Гоҗу јанмыш бәдән билмәди... Јанды һәр тәрәф,
Јер алды о мәни јараламағдан,
Ким торах-торпаг јарасы јер јох,
Чанлар хузаит етдим, чанавар кими
Өзүмә чүмдүрүб дәһшәтә галдым.
Гәнбәсиз олсам да, кунаһкар кими
Јаралар үстүндән јаралар алдым.
Јох, мәтәмим чох, гара рәнким чох,
Ајрылмаз парлајыр гараларымдан.
Ким бәдәнимдә јарасы јер јох,
Ким сызыр, од чыхыр јараларымдан!
Јанмыш әзилдим, јахыд өјилдим,
Гәрәтим—өјилмәз дар вүгарымдыр.
Шушанын дөјүшүн өзүм дејилдим,
Шушанын дөјүшүн јараларымдыр!..

Ермәни фашистләри
Әсир дүшмәсин дејә
Өзүнү бир гүш кими
Атыб һәнәк дәрәјә!
Горјуб намусуну,
Елини, улусуну!
Гачыб Бакыја долан,
Рәһәт ахтар... Ај гәдәр
Бојнубурма кишиләр...
Мәнсә онлары дејил,
Һүнәрләмә тез алан
Өз кәлинин көрүрәм,
Хәјалында учалан
Һејкәлини көрүрәм.
Олуб чичәк, олуб һүр,
Гәлб зирвә гарышда!
Гуша чәврилиб учур
Көбәләр дағларында!

●

Дөјүшүн бу дүнја шыјлтар бир атдыр,
Јаман бәрк инчиҗб өз мәнзилиндән.
Бу, нә чүр дүнјадыр, ај өз мәһәриндән,
Мәһәчмә ләхләјиб өз мәһәриндән.
Кәһ дашын, зәлзәлә, кәһ өлүм, дава,
Инсанлар чырпынып өзәб ичиндә!

ра биз инәк кими јумшаг дар одтарын үстүндә әјләшиб һәр килаби киласлы, тәкчә Шушада битән ширинсулу мәләчә әрмәнну јаралајыб әсирә јеҗирдик. Илаһи, һәр шеј — бәгда (мәр) ишин сачан киласлар да, Сәријә да, Һачы Ләјлә дүнјадан өсин јеҗ...да на гәдәр көзәл иди... Мәним дә һәмишә гәм-гүссәјә дүшмә сәнин инә нечә бир аллаһлымаз севинч ичиндә иди... Мәним севинчим, ај бағдады чәчәкләрини радыбсинидән, Чыдыр дүзү төрәфдән өсин вә өзү инә јоҳулу гәјалар арасында битән кәнд сулары отардарды анам, мәрдаһо атрина көтирән јеллән ағрыламаз...

Јај заманы аран Гарабағын — Јевлах, Бәрдәнин, Төртәрин, Ағдамын, Ағдәдәјинин, Фүзулинин, Чабрајлын, Бејләтәнин чаматы Шушаја јагмаса кедәрдиләр. Бу ајалинин Шушада ики мәнзиллә кәзмәк јери вар иди. Бири чөнүб һүндүрүјүнүн јолу Чыдыр дүзү, дикәри Ағдама кедән јолу үстүндә Әрмәкәдин јери. Ахшамлары чыхмаг үчүн Чыдыр дүзүнә, јарысы да Әрмәкәдә кедән јолу чыхарды. Бунла јана көрә «Әрмәкә» дә бәгдаҗлар вә мәчәллә Шушанын Ағдама кедән јола бахыб арандан кәләчәк әјләринин јолуну көзләјирдиләр... Өјләр дә чүмә ахшамлары дәллада дүзәнләр, мәсәлән, Ашаг Ләјлә, Ашаг Гачаран Гарабаг аталарына долаҗы јолла Шушаја гахардылар. Өјләри ала арандан јолдашы јемиш, гарпыз, үзүм көтүрәрдиләр. Чүмә күнү сәһәрдән гачхан кабаб ејн шәһәрә јаларды. Ахшам чағлары Ханыл дәстәси Чыдыр дүзүнә Бәнәдүрүн, Гачубаланын дәстәләри дә Әрмәкәдин чәмләсиндә Чыдыр дүзүнә көмәјә чыхырдыг.

Дедијим кими, һачы Ахундун бағы Чыдыр дүзүнә битишик иди. Бурда да әфсанәләр бир дүнја иди. Бәзиләрини ај, чәнаб, гырмызы ганавузлардан, ипәкләрдән тикилмиш палтарлары јухары дахлардакы кол-чичәк дәнизин катырладарды. Чох вахт бир оглан одан Хаһын охудуғу мугамалрын тә'сири алтында Чыдыр дүзүндә гајнајан бу бағат һәнгәтләр бир нағыл, бир әфсанә иди...

Атам јаңа бизи фајтонла апарыб Шушада гојарат, өзү ишләри илә мәшғул олмаг үчүн арана гајыдарды. Һәрдәмбир атам кәсә Мәлик Нәсрәддин јолу илә бизә баш чәкмәк үчүн Шушаја кәлирди. Бир дәфә дә кәлиб Ағдамда нин одуғу үчүн, ата гојуб өзү фајтонла кетмишди. Бизим Кәдәмир атамыз гачарары, кәзәлләри илә Аразгарары Гарабағда мәшһур иди. Бизәрмиш Мәнсур ајдыр. Јолу илә битишик ачыг отлагда чыдарлар. Чыдыр заманы ону да Чыдыр дүзүндәки чыдыра чыхардарды. Мәним дүнјада фәрәһләнмәјә, ејнинә јаңа ики шеј вар иди: бунун бири Кәдәмир атамызын Фүзулидә, Шушада һеч бир чыдырда мөгәлуб олмамасы, иникинсі, атамын гатдан илә сәрраф ишини вурмасы иди. Новруз бајрамында атамын достлары илә мәрмәлошиб нечә метр һүндүрүјү атаҗан алмамы, јајмуртанын јанында нечә вурдуғуну чох көрмүшдүм.

Кәдәмир атамызла мәним арамызда дәлсиз, инчә бир достлуг вар иди. Өз атамын јанында мәнә бојчә чиләрмә кишмиш долдуруб Кәдәмир атамызын аҗурна төкүмүш арпаја гатардым вә һисс едардым ки, о буну чох әзиз тутур. Шушада Сәријә илә Кәдәмир атын отламаг үчүн чыдарландыгы јерә кәзәнә мәнә елә јаҗыр ки, бахыр, хошал олур... Бу кәзәләрә ки, арпасына кишмиш гатачагам. Бир дәфә дә мән әлимә онун үзүнә кәзәнә сорушдум: ə

— Фикир елә мә, әвимизә кәдәндә сәнә јенә кишмиш верәчәјәм.

Сәријә тәәччүблә сорушду: ə

— Бәс фикрим нә ајдын кишмиш вә ја јох?

Мән күлүрәк дедим:

— Бу кишмиш јеји атдыр.

— Бәјәм бизә кишмиш јохдур? — дејә Сәријә елә јерә гачыб бир овуч кишмиш көтирә мәнә дејә: — Ала, әр јесин көрәк?

Мән зарафатла дедим:

— Анамкил кишмиш пловун гарасына гатдыгдан јејин. Кәдәмир ата да арпасына гатыламасына хошлаҗ. Ахшам Мәнсур ата арпа верәндә кишмиш дә верәк, гатсын она.

Һәр ахшам Сәријә мәтбәдин бир овуч кишмиш көтүрүб, Мәнсур, Мисир, Гатырды атын арпасына. Ачаг кин-ачы дофдан сонра Мисир даһа кишмиш көтүрмүдү.

— Ај ата, јахшы дејил (Мисир көз иди, данышанда көкәлирди). Х...х... ханым елә биләр сизи мән өлдүрәрәм.

Сәријә дејә:

— Мәним анам елә әрвад дејил. Һеч нә демәз. Өзү кишмиш, гәнди касыб-кусуба пајлајыр.

Мәнә дејә:

— Х...х... Ханым гызы, касыб-кусуб ат дејил... А...а... адамды...

Сәријә ајз дејирди, Һачы Ахундун вәфат етмиш одуғунуа бахмајарак инди дә һәмишә онлара чүрбәчүр совгәтлар, һәдијјәләр кәлирди. Арвады Бәјаз ханым да о совгәтлардан өтрәф тонгу анләләри, касыблара пај көндәрирди.

Анамын он бешә јашына гәдәр һәјаты Һачы Ахундун бу малиникәсиндә кечмишди. Анамын атасы Бајрам бәј Шушада јуз дүлинда кимнәзјанды бирәрәнди мәр, јачаланы ачмаҗдан вәзифәјә дүзәлиб орада галмышды. Орада да Һачы Ахундун бәдбәхт мәнім анамын анасы Фатма ханымла ләнмишди. Фатма ханымкы Кәрдустан мәһәлләсиндә иди. Бир төрәфдән балтакәрмәз Кәрдустан мәһәлләсиндә јерләшән Ағдамы, обаларындан, бир төрәфдә да Губадлы рајонунун һәкәрлиси кәндиндән иди.

Анам Һачы Ахундун һәјатында вәфат етмиш одуғунуа бахмајарак инди дә һәмишә онлара чүрбәчүр совгәтлар, һәдијјәләр кәлирди. Арвады Бәјаз ханым да о совгәтлардан өтрәф тонгу анләләра «Тәзә Пир» мәсчидиндә кедирди.

Анамын он бешә јашына гәдәр һәјаты Һачы Ахундун бу малиникәсиндә кечмишди. Анамын атасы Бајрам бәј Шушада јуз дүлинда кимнәзјанды бирәрәнди мәр, јачаланы ачмаҗдан вәзифәјә дүзәлиб орада галмышды. Орада да Һачы Ахундун бәдбәхт мәнім анамын анасы Фатма ханымла ләнмишди. Фатма ханымкы Кәрдустан мәһәлләсиндә иди. Бир төрәфдән балтакәрмәз Кәрдустан мәһәлләсиндә јерләшән Ағдамы обаларындан, бир төрәфдә да Губадлы рајонунун һәкәрлиси кәндиндән иди.

Анам Һачы Ахундун һәјатында ону чох јохулу гәјалар арасында бир мәнзилдә, Чыдыр дүзү төрәфдән өсин вә өзү инә јоҳулу гәјалар арасында битән кәнд сулары отардарды анам, мәрдаһо атрина көтирән јеллән ағрыламаз...

Јај заманы аран Гарабағын — Јевлах, Бәрдәнин, Төртәрин, Ағдамын, Ағдәдәјинин, Фүзулинин, Чабрајлын, Бејләтәнин чаматы Шушаја јагмаса кедәрдиләр. Бу ајалинин Шушада ики мәнзиллә кәзмәк јери вар иди. Бири чөнүб һүндүрүјүнүн јолу Чыдыр дүзү, дикәри Ағдама кедән јолу үстүндә Әрмәкәдин јери. Ахшамлары чыхмаг үчүн Чыдыр дүзүнә, јарысы да Әрмәкәдә кедән јолу чыхарды. Бунла јана көрә «Әрмәкә» дә бәгдаҗлар вә мәчәллә Шушанын Ағдама кедән јола бахыб арандан кәләчәк әјләринин јолуну көзләјирдиләр... Өјләр дә чүмә ахшамлары дәллада дүзәнләр, мәсәлән, Ашаг Ләјлә, Ашаг Гачаран Гарабағ аталарына долаҗы јолла Шушаја гахардылар. Өјләри ала арандан јолдашы јемиш, гарпыз, үзүм көтүрәрдиләр. Чүмә күнү сәһәрдән гачхан кабаб ејн шәһәрә јаларды. Ахшам чағлары Ханыл дәстәси Чыдыр дүзүнә Бәнәдүрүн, Гачубаланын дәстәләри дә Әрмәкәдин чәмләсиндә Чыдыр дүзүнә көмәјә чыхырдыг.

Мәним анам хәјалым ејн бир гызы иди. Бир дә Бәјаз ханымдан јаҗ бир гызы вар иди. Бу, Бәјаз ханымдан ајрылмаз бир гызы иди. Бу, Мирзә Мәһәммәд, онун адынд

дыр дүнјә јүгүрдүк. Аллаһ! Чыдыр дыр дүнјә јүгүрдүк. Аллаһ! Чыдыр дыр дүнјә јүгүрдүк. Гызлар-оғлан лар нечә кәсәл либаслар кејинмишдиләр. Дүнјада нечә-нечә кејим вә ејнаклар вар имиш. Бу нечә-нечә ејнаклар Аллаһ мин бәндә гијмәтли парчалардан тикилмиш олан ејнаклар. Бәлкә ејнәкләрдә тикилмиш гызлар кејнидиләри ејнәкләрдә дүнјанын ән дәјәрли ејнәкләрдә дүнјанын ән дәјәрли ејнәкләрдә дүнјанын ән дәјәрли